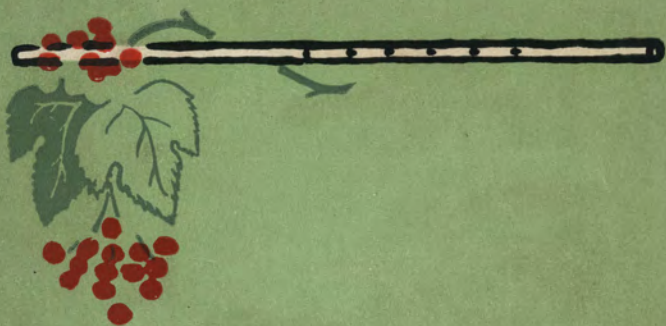

НИКИФОР МАТВЕЄВ

О Н О В Л Е Н Н Я С О П І Л К И

Анатолія
ШЕВЧУКА

ЦЕНТРАЛЬНИЙ БУДИНОК НАРОДНОЇ ТВОРЧОСТІ
УКРАЇНСЬКОЇ РСР

НИКИФОР МАТВЄЄВ

ОНОВЛЕННЯ СОПІЛКИ

*Досвід роботи з ансамблем
сопілкарів*

ДЕРЖАВНЕ ВИДАВНИЦТВО
ОБРАЗОТВОРЧОГО МИСТЕЦТВА
І МУЗИЧНОЇ ЛІТЕРАТУРИ УРСР
КИЇВ—1959

Автор брошури «Оновлення сопілки» вчитель Н. Д. Матвеев віддав роботі з колективами сопілкарів понад 30 років свого життя. Він сам неодноразово брав участь в оглядах художньої самодіяльності районів, областей і республіки. В брошурі Н. Д. Матвеев у популярній, доступній для масового читача формі розповідає про свій досвід роботи з ансамблем, про форми і методи навчання гри на сопілці, про власний шлях сопілкаря.

Подібна робота є першою спробою систематизувати досвід роботи з ансамблем сопілкарів, подати методичні поради про те, як зробити сопілку і навчитися гри на ній.

Відгуки і побажання щодо змісту брошури, її художнього оформлення і поліграфічного виконання, а також зауваження і побажання авторів надсилайте на адресу: м. Київ, вул. Свердлова, 19. Державне видавництво образотворчого мистецтва і музичної літератури УРСР.

Сопілка... Простий, нехитрий музичний інструмент. З давніх давен вона міцно ввійшла в життя і побут українського народу. Кликана її мрійливим голосом, переходила за чабаном з випасу на випас худоба. В далеких мандрах сопілка разом з чумаком тужливо сумувала за рідною оселею. А як задористо витюхувала соловейком під час танців десь на майдані в селі, радуючи серця молоді! Сопілка супроводила чулих до музики людей у веселий час і трудну годину.

Народ український шанує сопілку в піснях і в казках, в легендах і переказах. Хто не пам'ятає чудової казки, в якій сопілка, зроблена з калини, що виросла на дівочій могилі, промовляє людським голосом:

«...Ой помалу-малу, чумаченьку, грай,
не врази мого серденька вкрай»!

Сопілка стала вірною супутницею народу. Саме їй присвятили натхненні твори й рядки російські і українські письменники. В. Короленко розкрив її мелодійну силу в повісті «Сліпий музикант», у Лесі Українки в чарівній «Лісовій пісні» вона ожила в людських руках.

М. Коцюбинський захоплено писав про неї в новелі «На крилах пісні». М. Рильський, П. Тичина, А. Малишко та ще багато письменників з теплотою писали про цю скромну подругу народу.

Григорій Сковорода грав на ній, пестив і носив з собою в торбині поруч з книгами по рідній українській землі.

Композитор М. Леонтович обробив для хору українську народну пісню «Діду мій, дударіку». Ця пісня набуває особливої і своєрідної виразності і колориту у виконанні ансамблю сопілкарів. Здається, що М. Леонтович й писав саме для сопілки. На жодних інструментах вона так ще не звучала. Людські живі пальці таке виробляють, так тріпотять і пурхають над бузиновою трубочкою і линуть такі звуки, що мимоволі згадуєш слова Лесі Українки:

Як солодко грає,
Як глибоко крає,
Розтинає білі груди,
Серденько виймає!

Гра на сопілці справді чарівна. Її використовують і для сольних номерів і в складі оркестру народних інструментів. Не так давно на Україні з'явилися ансамблі сопілкарів. Деякі з них переросли в справжні мистецькі колективи.

Понад 30 років свого життя присвятив я роботі з ансамблями сопілкарів. І мені все ще здається, що нема на світі кращого музичного інструмента, ніж проста народна сопілка.

Про те, як я працював з ансамблями, як навчав дітей, а потім і дорослих гри на сопілці, про свій власний шлях сопілкаря мені й хочеться розповісти у цій брошурі. Якщо мій досвід як виконавця і керівника зацікавить любителів музики, допоможе справі музичної освіти трудящих, керівникам і організаторам колективів сопілкарів, окремим виконавцям в їх мистецькій діяльності, я вважатиму, що ця праця була не даремною.

ЦЕ ПОЧАЛОСЯ ТАК...

Вчився я тоді в Харкові. Одного літнього вечора 1927 року, йдучи з занять додому, раптом почув знайому мелодію пісні «Ой зійди, зійди, ясен місяцю». Але вона звучала якось особливо барвисто, ароматно. На тротуарі, оточений гуртом зачарованих людей, стояв немолодий вже чоловік і грав на сопілці. В столосий гамір великого міста вривалися то трелі солов'я, то лагідне дзюрчання світлого струмочка поміж рясних трав. Щось рідне, знайоме, близьке серцю війнуло на мене.

На прохання слухачів сопілкар майстерно виконував різні народні пісні, уривки з класичних опер. Зрештою зіграв мелодію пісні «А сопілочка та з барвіночка, та оріхове денце» і поринув у натовп, оповитий чудовими звуками. Як потім з'ясувалося, це був робітник Харківського паровозобудівного заводу Єпішев. Своею яскравою грою він оживив в пам'яті перекази про мого прадіда-сопілкаря і збудив бажання будь-що навчитися грати на цьому народному інструменті.

На базарі я купив кілька сопілок і почав самотужки вчитися грати. Якось під час «вправ» у кімнату гуртожитку увійшли кілька студентів-сусідів.

— Припиніть, товаришу Матвеев, пронизливе свистіння,— роздратовано вимагали вони.— Ви заважаєте готуватись до занять.

Я образився, але відтоді ніхто більше не чув цього «свистіння»: заняття відбувалися в маленькій комірчині, де на задвірках будинку.

Минуло два місяці. Мені вдалося «відкрити» діапазон сопілки, придумати зручну пальцівку при послідовному добуванні звуків гами, виявити залежність між силою вдихання повітря і висотою звука. Ще через два-три тижні вже виходили деякі найпростіші мелодії. І ось одного разу ввечері, коли я тихо, щоб не почув хтось, і з насолодою виводив в кімнаті мелодію пісні «Віють вітри», у двері постукали. Сопілка вмить зникла в кишені.

Увійшли студенти-товариші і здивовано запитали:

— Скажіть, будь ласка, хто так добре грав зараз і на якому інструменті?

— Ви жартуєте? — вирвалося у мене.

— Ні. Кілька хвилин оце стояли під дверима і слухали приємну гру.

Перемога! Нарешті нема вже пронизливого свисту; інструмент в моїх руках ожив, заговорив справжньою мовою. Серце сповнилося радістю.

З того дня студенти часто приходили послуhati гру на сопілці. Цьому сприяло те, що мій репертуар з кожним днем поповнювався

в основному за рахунок українських народних пісень. З часом оволодіння основними прийомами гри полегшувало добір будь-якої мелодії.

Грою на сопілці зацікавився також студент Роман Горбачов. Через деякий час ми грали дуети, часто виступали на вечорах художньої самодіяльності, в робітничих клубах, на заводах і фабриках, а також по радіо. Але невдовзі з жалем повинні були розпрощатися. Закінчилися студентські роки. Ми стояли на порозі самотійного життя.

У 1937 році я виїхав на учительську роботу в Ополонівську середню школу Штепівського району на Сумщині.

ПЕРШІ КРОКИ

Ніхто так безпосередньо і жагуче не тягнеться до музики, як діти. Юні серця, відкриті для усього хорошого, найкраще сприймають мелодії народних пісень, схоплюють «на льоту» музичну науку. Потрібно тільки вміти направити цей свідомий чи несвідомий потяг в правильне русло.

Під час перерв між уроками учні залюбки слухали мою гру. Я бачив, що багато з них теж хотіли грати, але не знав, з чого почати: бракувало досвіду організаційної роботи і до того ж ми не вміли виготовляти сопілки. Все ж один школяр Микола Семенюта навчився грати, і ми почали виступати на вечорах художньої самодіяльності. А вже в 1939 році взяли участь у районному, обласному і рес-

публіканському оглядах художньої самодіяльності. І скрізь з великим успіхом.

У Києві, крім нас двох, інших сопілкарів не було. Члени журі порадили підготувати до 1940 року ансамбль сопілкарів не менше, як з 10 учасників. Аргументи наводились прості: дві сопілки в дуеті звучать злагоджено, струнко — отже, і три, чотири, п'ять, десять і більше інструментів можна об'єднати так, щоб вони звучали злагоджено, приємно.

Повернувшись з республіканського огляду в рідну школу, ми з нового 1939—1940 навчального року взялися за організацію ансамблю. Ще й раніше бажаючих навчитися гри на сопілці було чимало, а тепер мене замучили школярі.

— І ми...і ми хочемо грати на сопілці,— неслося з усіх боків.

Залишалося оголосити набір до гуртка. Протягом двох днів записалось понад 70 учнів. На цьому запис припинили.

Після уроків в одному з класів зібралися юні аматори. Питання було поставлено так: необхідно зразу ж приступити до роботи. Що для цього потрібно? — Сопілки. Де дістати таку кількість інструментів? — Негайно виготовляти самим. А з чого? — З бузини!

Запитую дітей:

— Знаєте, що таке бузина?

— Знаємо! Вона росте скрізь, скільки хочете! — радісно вигукували учні.

— Тоді завтра ж кожен принесе бузини не менше, як на три-чотири сопілки.

Бузину мені несли і окремими гілочками і цілими в'язками, з яких вийшло б сотні пів-

тори інструментів. А якось увечері трое хлопців притягли повний візок нарізаної рослини. Утворився чималий запас сировини.

Почалося виготовлення сопілок. Основними знаряддями для цього були складний ніжик і дротинка товщиною 5—6 міліметрів.

Багатьох любителів музики, звичайно, цікавить технологія виготовлення цього простого народного інструмента.

— Як зробити сопілку? — часто запитують мене і діти і дорослі. Спробую відповісти.

Сопілка робиться з бузини, черешні, калини, орішника. Але краще всього вирізати її з бузини, бо вона має м'яку серцевину. Якщо цю серцевину проткнути залізним дротиком і старанно прочистити дульце, то одержимо трубочку з тонкими стінками і широким внутрішнім отвором.

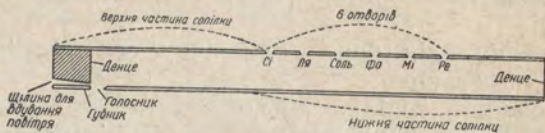
Її треба просушити на вільному сухому повітрі півтора-два місяці. Іноді трубочка трапляється нерівна, зігнута. В такому разі вона вирівнюється при обережному нагріванні на вогні.

Бузину слід брати однорічну або дворічну — не старішу.

Довжина сопілки повинна бути 31 сантиметр, а внутрішній діаметр її — 12 міліметрів. Товщина стінок 3—4 міліметри. Кінець сопілки, що береться губами, зветься *губником*. На ньому, відступивши 15 міліметрів від краю, вирізається квадратної форми отвір, що зветься *голосником*. Розмір його 5—6 квадратних міліметрів. Далі виготовляється пробка-денце, довжиною теж в 15 міліметрів. Отже, губник і пробка-денце однакові по розмірам.

Денце з одного боку зрізається і щільно вставляється в губник так, як це робиться в звичайних свистках. Якщо уважно виконати цю роботу, то при вдунанні повітря ми почуємо чистий і достатньою мірою сильний звук. При додержанні розмірів сопілка буде настроєна в *до-мажорі*.

Після цього пропалюють шість ладів-отворів. Це робиться так: на нижній лицевій стороні трубки, на відстані 14,5 сантиметра від голосника, пропалюється розпеченим дротом перший отвір (лад) 5—6 міліметрів діаметром, решта на відстані 15 міліметрів один від одного у бік, протилежний губнику. Кожному з них відповідає певний звук. Так, перший отвір служить для добування звука *сі*, другий — *ля*, третій — *соль*, далі йдуть звуки *фа*, *мі*, *ре*. Коли все це буде зроблено, слід перевірити звучання сопілки під будь-який правильно настроєний музичний інструмент — баян, гармонь, піаніно.

Усім членам гуртка були виготовлені сопілки для домашніх занять. Залишалось зробити комплект для колективної гри в ансамблі. Сопілки, роздані учням для домашніх занять, використати для цього не можна було — у звучанні їм бракувало певної злагодженості, бо ми ще не мали потрібного досвіду у виготовленні інструментів і, звичайно, допускали

деякі неточності в розмірах. За порівняно короткий час зробили понад 800 сопілок, відібравши лише 15 таких, що звучали приблизно в унісон (в *до-мажорі*).

Після організаційного періоду в житті новоутвореного гуртка почалися більш-менш регулярні заняття. І тут мене спіткала перша серйозна невдача.

Одного бажання навчитися гри на сопілці мало. В процесі роботи з учнями я зустрів значні труднощі. Дітям хотілося відразу оволодіти інструментом, принаймні за два-три заняття. Між тим, розпочинають, як правило, з вивчення елементарних прийомів гри. Ця робота з першого погляду досить нудна, але надзвичайно важлива як основа дальшого удосконалення учбового процесу. Тільки добре володіючи елементарними прийомами гри, можна було успішно продовжувати заняття. Головне тут — зацікавити учнів. Мені не вдалося зробити це, і тому з 70 учасників гуртка в ньому залишилося тільки 13. Але всі вони, як-то кажуть, пройшли «вогонь і воду» техніки гри. Згодом я звертав основну увагу саме на перші дні роботи колективу, намагався якомога більше зацікавити його членів.

Елементарні прийоми гри на сопілці такі: треба закрити всі шість отворів пальцями лівої і правої рук у певній послідовності — указовим пальцем лівої руки прикрити отвір *сі*, середнім пальцем — *ля*, безіменним — отвір *соль*; указовим пальцем правої руки прикрити отвір *фа*, середнім пальцем — отвір *мі* і безіменним — *ре*. Таке положення пальців лівої і правої рук аргументується тим, що су-

часні вдосконалені дерев'яні музичні інструменти кларнет, гобой, флейта є далекими, але кровними родичами сопілки: розташування пальців на них таке ж саме і іншим бути не може, бо тоді грати неможливо.

Головне при цьому — стежити, щоб кожний отвір був щільно прикритий. Закривши так всі шість отворів сопілки і подувши легенько в неї з боку губника, ми видобудемо звук *до другої октави* ¹.

Тепер послідовно будемо відкривати отвори сопілки знизу вгору, тобто відкриємо отвір *ре* і трохи сильніше подуємо — вийде звук *ре*²; відкривши отвір *мі* і подувши ще сильніше, видобудемо звук *мі*²; відкривши отвір *фа* і подувши дужче, матимемо звук *фа*²; відкривши отвір *соль* і подувши ще дужче, почуємо звук *соль*² і т. д. Отже, послідовно відкриваючи отвори знизу вгору і поступово посилюючи вдування повітря, ми видобудемо все вищі і вищі звуки *до, ре, мі, фа, соль, ля, сі*. Закривши знову всі отвори і подувши ще сильніше, матимемо звук *до третьої октави*. Якщо далі послідовно відкривати всі отвори і все з більшою силою вдувати повітря, вийдуть відповідно звуки — *ре*³, *мі*³, *фа*³, *соль*³, *ля*³, *сі*³. Закривши всі отвори і сильно подувши, матимемо звук *до*⁴.

Діапазон сопілки — від *до другої октави* до *до четвертої октави*.

При виконанні на сопілці звукоряду від *до четвертої октави* до найнижчого звука *до другої*

¹ Надалі, в окремих випадках, нумерація октав для зручності позначатиметься цифрами 1, 2, 3, 4, що відповідає першій, другій, третій, четвертій октавам.

гої *октави* треба додержувати зворотного порядку в пальцівці. Після того, як всі отвори закриті пальцями і здобувається *до четвертої октави*, слід три пальці лівої руки зняти з отворів, тоді здобувається звук *сі третьої октави*.

Тепер послідовно будемо закривати отвори згори вниз, тобто указовим пальцем лівої руки закриємо отвір *сі*, середнім пальцем отвір *ля*; при цьому треба зняти три пальці правої руки з отворів, далі закрити отвір *соль* безіменним пальцем лівої руки і т. д.

Особливу увагу потрібно звернути на те, щоб з кожним разом повітря вдувалося поступово все з меншою силою і рівномірно — не ривками. Отак систематичними вправами набувається техніка гри на сопілці.

Щоб добре засвоїти ці прийоми, непогано було б виконувати їх у супроводі піаніно чи баяна. Тоді уявлення учнів про висоту звуків будуть чіткими і ясними. Це дуже важливо, бо не кожному напочатку вдається правильно регулювати силу вдування повітря з потрібною висотою звуків.

На кожній репетиції ми грали спочатку гаму в унісон, і якщо будь-які сопілки, дві чи три, не строїли з рештою, доводилося відбирати усі тринадцять і знову підстроювати.

Як же вони підстроювалися?

Одну з них, яка добре звучала в *до-мажорі*, було взято за основу, до неї підстроювались в унісон інші. Наприклад, коли якась сопілка при всіх відкритих отворах звучить нижче від *сі другої октави*, то перший отвір від голосника (отвір *сі*) треба збільшити, а якщо звучить вище, то треба трохи заклеїти краї отвору

сургучем або ізоляційною стрічкою в бік губника. Решта звуків перевіряється так: послідовно закриваються отвори *ля, соль, фа, мі, ре*; не відриваючи попередніх пальців, треба відповідно або збільшити отвір, або зменшити його, щоб добитися правильного строю і злагодженого звучання сопілок в ансамблі.

Напружена робота з колективом не могла не дати відрадних наслідків.

ВИЗНАННЯ КОЛЕКТИВУ

Через деякий час скрізь в селі, по хатах, на зелених запашних луках, де діти пасли худобу, чути було безладне і пронизливе свистіння. Вряди-годи із цього музичного гомону приємно виривались стрункі, мелодійні звуки пісень «Ой хмелю, мій хмелю» або «Полюшко, поле». Це грав хтось із моїх ентузіастів. Діти липли до них, як до меду.

— Миколо, покажи, як ти граєш цю пісню! Ну покажи,— благали вони. І мої вихованці гордо виступали у ролі вчителів.

Ансамбль працював наполегливо. Крім днів за розкладом (одна година на тиждень), вибирались вільні години, навіть хвилини, і проводились репетиції.

Нот у нас було багато — переважно українські народні пісні і масові пісні радянських композиторів. До ансамблю брали доступні для розуміння дітей твори на два-три голоси і, головне, без знаків при ключі, а також без випадкових хроматичних знаків. Це були «Ой вербо, вербо», «Ой хмелю, мій хмелю», «Нар-

вала квіточок», «Діду мій, дударіку», «Котилася ясна зоря з неба», «Розпрягайте, хлопці, коні», «Що в городі верба» та інші. Пісні на два-три голоси ми виконували на сопілках, настроєних в *до-мажорі*. На окремі партії (голоси) учасники розподілялись за таким принципом: якщо виучувана нами пісня звучить у високому регістрі, наприклад «Розпрягайте, хлопці, коні», «Котилася ясна зоря з неба» або «Ой хмелю, мій хмелю», то з 13 учасників для перших голосів виділялися 2—3 сопілки, для других — 3—4 і для третіх — решта інструментів.

При такому співвідношенні голосів (партій) в ансамблі всі три голоси звучатимуть виразно і чітко. Якщо ж для перших голосів виділити більше сопілок, то не чути буде других і третіх голосів — перші їх заглушатимуть.

При вивченні пісень у низькому регістрі, таких як «Діду мій, дударіку», «Нарвала квіточок», «Ой вербо, вербо», для перших голосів виділяється 4—5 сопілок. Але завжди кількісна перевага надається другим і третім голосам. Ці голоси звучать у низькому регістрі завжди слабіше, ніж перші, а тому для других і третіх голосів треба виділяти більше виконавців.

На кінець 1939/1940 навчального року шкільний ансамбль добився значних творчих досягнень. Члени його виділялися серед учнів школи зразковою дисципліною, хорошою успішністю з предметів. Поступово ансамбль виріс у хороший художній колектив.

Ми часто виступали на шкільних вечорах ху-

Ансамбль сопілкарів Ополонівської середньої школи
Штепівського району, Сумської області, 1940 р.

дожньої самодіяльності, в клубі перед колгоспниками.

Якось після виступу в сільському клубі старенька бабуся, присутня на концерті, підійшла до маленьких сопілкарів і почала обнімати й цілувати їх, приказуючи:

— Мої любі діточки! Як же ви гарно грали на сопілочках. Згадала я про своє минуле тяжке життя і аж заплакала трохи... Учіться, грайте, веселіться. Ви щасливі, бо народилися під щасливою зорею.

Устами старенької бабусі нас високо оцінили земляки, а згодом прийшло й офіційальне визнання.

У 1940 році ми успішно виступали на районному і обласному оглядах художньої самодіяльності школярів, а потім у Києві. Ансамбль сопілкарів з села Ополонівки був єдиним подібним колективом на Україні. Його досвід говорив про те, які невичерпні можливості є в колгоспному селі для розгортання культурно-масової роботи не лише серед дітей, але й серед усієї молоді. Про це й писав тоді секретар ЦК ЛКСМУ Я. О. Хоменко в газеті «Комуніст»¹. А журнал «Народна творчість» так відгукнувся на наші виступи в Києві:

«Почулась знайома мелодія народної пісні «Ой хмелю, мій хмелю». Але якоїсь дивної прозорості, своєрідного аромату набула вона у звучанні сопілок. «Полюшко», музика

¹ Так називалася до 1942 року республіканська газета «Радянська Україна» — орган ЦК КП України. (Ред.)

Л. Кніппера. Особливої, своєрідної виразності і колориту набув лад сопілок у відомій пісні «Діду мій, дударіку». ...Діти виявили хорошу музикальність. Вони добре відчують гру один одного. У них чиста, прозора інтонація. В їх руках по-новому зазвучала старовинна сопілка».

Юних музикантів нагородили грамотою Народного комісаріату освіти і першою премією. Я одержав грамоти Верховної Ради Української РСР, Народного комісаріату освіти і першу премію.

Члени республіканського журі висловили побажання, щоб протягом наступного навчального року підготувати ансамбль не менш, як з 40 осіб. Запропонували також ввести басові сопілки, збагативши темброве забарвлення ансамблю.

За місяць, проведений в столиці, колектив виступав в піонерських таборах, на заводах «Більшовик», «Ленінська кузня» та інших підприємствах. І скрізь його радо приймали.

Повернувшись в рідне село, ми з новими силами взялися за роботу. Оголосили додатковий набір до гуртка. Охочих виявилось занадто вже багато. І тоді на допомогу прийшов досвід минулого. Умови прийому поставили суворі: відмінна дисципліна у школі і поза школою, хороша успішність з предметів, активна участь у громадсько-корисній роботі. Звичайно, основною умовою була наявність потрібних музичних даних у школяра: слух, музична пам'ять, почуття ритму тощо.

В результаті старанного і чуйного добору учасників в колективі залишилося 46 чоловік. Одразу ж приступили до роботи. Потрібно було всіх забезпечити сопілками як для занять вдома, так і для виступів. Виручили «запаси» бузини з минулого року. На цей раз мені допомагали і учасники ансамблю.

Скоро в Ополонівці, в навколишніх хуторах, з яких діти ходили до школи — Ленін-Карлівці, Ключинівці, Гринцево, — скрізь уже були свої юні сопілкарі.

Пам'ятаючи пораду членів журі, ми задумалися над тим, як виготовити басові сопілки. Вирішили зробити їх на октаву нижче за сопілки-прими. Такий інструмент мусить бути, звичайно, довший, товщий, а шість отворів-ладів повинні розміщатися відповідно до його довжини — ширше. Для спроби заготовили з товстої бузини не трубочку, а трубку довжиною в 64 сантиметри. Внутрішній діаметр становив 16—18 міліметрів, товщина стінок — 4 міліметри, довжина денця — 2 сантиметри.

Коли вставили денце і прорізали голосник розміром 8 квадратних міліметрів, то при вдуванні повітря у щілину губника одержали звук на півтона нижчий, ніж потрібно: не *до першої октави*, а *сі малої октави*. Надрізавши трохи трубку, ми укоротили її на півтора-два сантиметри. Вийшов звук *до першої октави*.

Залишилося розмітити отвори. Перший намітили точно посередині, решту п'ять — на відстані двох сантиметрів один від одного.

Розпеченим дротом пропалили отвір *сі* для першої октави, а вийшов звук майже на цілий тон нижчий. Довелося законопатити цей отвір і на 2 сантиметри вище (в бік голосника) намітити всі шість ладів. Експеримент вдавня. Сопілка-бас точно була підстроєна до ансамблю на октаву нижче.

Таким же способом ми виготовили ще п'ять басових інструментів. Перша октава звучала добре, але в другій октаві звуки виходили фальшиві. Та нам досить було і однієї першої октави.

На сопілках-басах грали учні з 8—9 класів, бо тут потрібні довгі пальці — лади розташовано далеко один від одного.

Це нововведення дозволило нам далі розширити свій репертуар за рахунок багатоголосих творів; повнішим стало темброве забарвлення ансамблю.

На кінець 1940/1941 навчального року ми підготували такі пісні: «Ой вербо, вербо», «Грицю, Грицю, до роботи», «Щедрик» — на 3 голоси, «Нарвала квіточок», «Полюшко, поле» — на 4 голоси та інші.

В кінці квітня 1941 року в школу прибув представник Сумського обласного Будинку народної творчості, щоб перевірити підготовку ансамблю до виступів. А 8 червня 1941 року з Центрального Будинку народної творчості УРСР надійшла телеграма, в якій пропонувалося готуватися до виступів на Всесоюзній сільськогосподарській виставці в Москві. Через двадцять днів ми мали виїхати до Києва, а потім з делегацією від України — до Москви.

Настали «гарячі» дні. Щодня проводились репетиції, учні мріяли про Москву і з нетерпінням чекали від'їзду, але війна зруйнувала всі плани. Востаннє колектив виступив перед бійцями, які від'їжджали на фронт. А через деякий час я розпрощався з своїми юними друзями. Мене кликала Вітчизна захищати свободу і незалежність народу, щастя моїх вихованців.

ГВИНТІВКА І СОПІЛКА

Недаремно кажуть, що солдату в поході і голка важка. Я це добре зрозумів, коли пройшов з однополчанами від Дону до Дунаю з жорстокими боями, великими переходами і коротенькими привалами. Але ніколи не шкодував, що взяв від мирної оселі просту сопілку. Вона стала такою ж необхідною у повсякденному солдатському житті, як і гвинтівка в боях. У походах, на привалах, в окопах і бліндажах сопілка своїми чарівними звуками вдихала свіжий струмінь у суворе фронтове солдатське буття. Пісні воїнів звучали якось бадьоріше в її супроводі. Мене часто просили зіграти яку-небудь мелодію, близьку і рідну серцю солдата. І я грав «Віють вітри», «Меж крутих бережков». А коли наставляв тривожний відносний спокій між боями, жарив «гопака». Солдат, який тільки-но сьогодні дивився смерті в очі, нестримно тягнувся усім своїм еством до музики, до простої мелодійної народної пісні. Мені здавалося, що ніхто так не розумів тоді мови сопілки, як стомлений бойовий товариш у сірій шинелі. Наш фронтовий поет написав такого вірша:

Сопилка

Сопилка звучная, простая,
В руках умелых ты поешь,
Творцам могучим подражая,
К себе вниманье всех зовешь.

То соловьем засвищешь трелью,
То голосами птиц степей,
То скрипкой. Нет конца веселью,
Такой простой игры твоей.

Мелодия твоя, родная,
Звучит таинственно, легко,
И звуки милые рождая,
Стоишь в искусстве высоко.

Так пой, сопилка, разливайся
Красой мелодии сильней,
Напевом страстно разгорайся
С минутой каждой веселей.

І додав свій автограф: «Присвячую тов. Матвееву під враженням його гри на простому інструменті — сопілці.

Ранок 28 червня 1944 р.,
2-й Український фронт.

Рядовий І. Осипов».

Вірш, може, й не відзначається високою літературною майстерністю, але для мене він дорогий, як згадка про бойового товариша, про любов воїнів до сопілки. Приємно було відчувати, що маленький і тендітний музичний інструмент перетворився у вогні боїв в грізну і влучну зброю.

Хоч як іноді важко не приходилося, все ж я знаходив вільні хвилини і протягом перших років перебування на фронті навчив грати на сопілці 8—10 військовослужбовців.

Нема потреби ще раз розповідати про значення пісні на фронті. Я завжди з радістю виступав на вечорах художньої самодіяльності у підрозділах і частинах, бо добре розумів, що моя супутниця від мирної оселі — могутня зброя, яка допомагає боротися з ворогом, легше переносити тягар війни. Ми міцніше стискували в руках гвинтівки — зброю, якою билися з фашистськими загарбниками, щоб назавжди визволити свою Батьківщину, щоб весняними струмками забриніла вільна народна пісня.

Наскільки дорогою стала для нас сопілка в умовах фронтового життя, свідчить такий випадок. Одного разу вночі наша частина знаходилась на марші. Пройшли 16 кілометрів і вранці зробили привал на одну годину. Товариші попросили мене пограти на сопілці. Але в кишені її не було, — десь вночі загубив... Настрій зіпсувався. Тоді солдати Железовський і Пантелеев попросили дозволу у командира підрозділу і пішли шукати сопілку. Через півгодини вони принесли її цілу і неушкоджену. Кожного дня по тому я грав їх улюблені мелодії: одному — «Меж крутых бережков», другому — з кінофільму «Антоша Рибкін».

Ця сопілка, привезена додому після війни, зараз зберігається як найдорожча реліквія. Їй більше 30 років. Куплена вона ще в Харкові. На ній я вчився грати.

ЗНОВУ УЛЮБЛЕНА СПРАВА

Позаду залишилися дороги війни. Роз'їхалися в усі кінці країни однополчани, щоб знову взятися до мирної праці. Мене ж потягнуло до дітей, в школу.

В 1945 році в семирічній школі села Григорівки Новогеоргіївського району на Кіровоградщині я спробував організувати ансамбль сопілкарів. Досвід організаційної роботи у мене був, тому з допомогою дирекції школи, комсомольської і партійної організації села я справився з цим завданням.

Вже через рік наш колектив вийшов на велику сцену і завоював симпатії слухачів. Творчим перемогам на оглядах художньої самодіяльності у Києві передували не менш важливі для нас успіхи на сценах району і області.

З 1950 року я вчителюю в Новогеоргіївській семирічній школі № 3. У 1956 році шкільний ансамбль сопілкарів з успіхом виступив у Києві на республіканському огляді художньої самодіяльності шкіл і дитячих закладів. Ось витяг з рецензії члена журі огляду композитора Є. Юцевича (ми виконали тоді дві народні пісні — «За горою у колодця» і «Ой при лужку»):

«Звучання ансамблю надзвичайно поетичне, ніжне і прозоре. В ансамблі є саме те, що потребують ансамблі взагалі — ансамблева єдність ритміки, строю, нюансування. Програму виконано на високому художньому рівні».

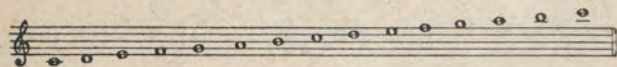
За перемогу на огляді Новогеоргіївську школу преміювали комплектом домрового оркестру.

Успішні виступи дитячого колективу на сцені районного Будинку культури сприяли широкій популяризації народної музики і народних інструментів. Саме життя поставило мене перед необхідністю організації ансамблю дорослих. Вчитель Г. П. Галаган, робітники А. Г. Сіромаха, В. П. Бойченко, робітник річкового пароплавства Н. І. Андрющенко, службовець П. А. Пономаренко та інші звернулися до мене з проханням навчити їх гри на сопілці і організувати ансамбль дорослих в районному Будинку культури.

Мені ще не доводилося працювати з дорослими. Умови роботи тут трохи різняться від умов роботи з дітьми, виникали різні практичні труднощі, але я з радістю взявся за нову справу.

Члени гуртка були обізнані з нотною грамотою. Ми виготовили сопілки для індивідуальних занять вдома, а на колективних репетиціях використовували оркестрові інструменти шкільного ансамблю.

На першому занятті я спочатку пояснив принципи побудови сопілки та її діапазон, показав, як видобуваються звуки різної висоти. Креслив на дошці або на папері звукоряд, в межах якого звучить сопілка-прима:

Пояснив положення пальців на отворах.

У вступних бесідах про сопілку та про роботу з ансамблем я звернув особливу увагу на такі моменти:

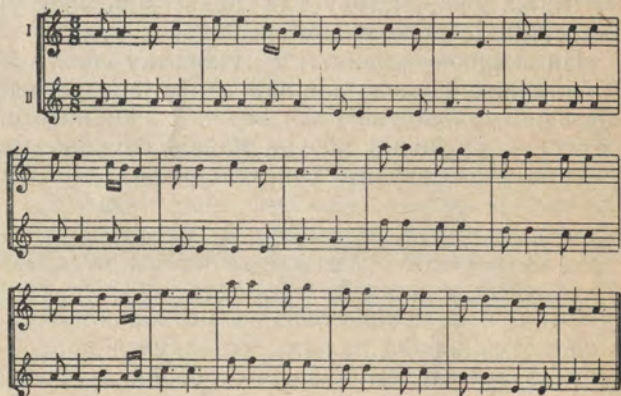
активність кожного члена гуртка і колективу в цілому;

систематична робота (репетиції) в гуртку за наміченим планом;

практикування на сопілці вдома не менше однієї години щодня — гами, арпеджіо та інші музичні вправи.

Ці основні принципи були керівними в дальшій роботі з колективом.

Нарешті ансамбль дорослих (8 чоловік) приступив до вивчення пісні «Думи мої». Вона звучить у високому регістрі (*ля-мінор*), і ми розучували її на два голоси. Спочатку я демонстрував мелодію для кожного голосу окремо, розподіляв учасників по партіях (голосах). Першим голосам виділив три сопілки, решту — другим голосам. Для кожного учасника написав поголосники.

Ці ноти кожен брав додому для розучування. На наступних репетиціях спочатку перевірялися окремі виконавці, потім групи голосів (перші, другі, треті і т. д.), тільки після цього грали разом. Іноді доводилось припиняти гру, коли потрібні були пояснення окремим виконавцям, як грати точніше те чи інше місце.

Під час гри звертаємо увагу на силу звука, ритм, відтінки, чистоту і якість звучання кожного інструмента, кожного голосу, злагоженість звучання (ансамблевість) колективу. Завдяки наполегливій і систематичній роботі вдалося досягти певного високого рівня художнього виконання. Для звучності ми надаємо перевагу пісням, написаним у «чистій» тональності: *до-мажор* або *ля-мінор*. Хроматичних звуків на сопілці поки що мало, її технічні можливості дещо обмежені.

Правда, деякі хроматичні звуки можна добувати і на сопілці. *Соль-дієз* добувається прикриттям усіх отворів, крім отвору *ля*; *фа-дієз* — прикриттям усіх отворів, крім отвору *соль*; *ля-дієз* звучить, коли прикриємо пальцями отвори *ля*, *соль*, *фа* і *мі*, крім отворів *сі* і *ре*. Ці півтони звучать на сопілці з достатньою виразністю лише у другій октаві.

Однак це не означає, що технічні можливості сопілки цілком нами вичерпані¹.

¹ Відомі спроби удосконалення сопілки, розширення її технічних можливостей. Так, керівник Мельницько-Подільського самодіяльного оркестру українських народних інструментів, Тернопільської області, В. Зуляк організував у складі оркестру ансамбль сопіларів, в якому був поділ на цілком розвинені партії: сопілки-

Вже наприкінці 1951 року ансамбль сопілкарів районного Будинку культури грав кілька пісень. Ми часто виступали перед трудящими, брали участь в оглядах художньої самодіяльності району, області. Тому ансамбль поступово поповнювався. У 1952 році в ньому було вже 15 чоловік, а протягом 1954—1956 років колектив зріс до 26 осіб в основному за рахунок робітничої і колгоспної молоді. Це дозволило ввести басові сопілки і виконувати на три-чотири голоси українські народні пісні «Нарвала квіточок», «Ой вербо, вербо», «Ой лопнув обруч», «Засвистали козаченьки» і «Пісню радості» А. Філіпенка.

альти, сопілки-тенори і сопілки-баси. Звукоряд цих інструментів був діатонічним.

Використовуючи досвід В. Зуляка, київський майстер І. Скляр працював здебільшого в галузі хроматизації звуків сопілки. Останнім часом він ввів деякі цікаві технічні новинки в будову інструмента, запропонувавши систему клапанів, яка дає можливість без перестройки звукоряду грати в багатьох тональностях, а також забезпечує точність інтонування альтерованих звуків мелодії. Це дозволяє виконувати на сопілці досить складні музичні твори, наприклад, віртуозні народні варіації на тему «Светит місяць» або класичний романс Аляб'єва «Соловей» тощо. Зразки такої віртуозної гри на сопілці показує артист Державного українського народного хору Є. Бобровников.

Хроматизація звукоряду всіх видів сопілки дає можливість створювати досить великі інструментальні ансамблі сопілкарів, звучання яких надзвичайно оригінальне і колоритне. Воно нагадує собою специфічне звучання хору. Особливо колоритно звучать в ансамблях протяжні народні пісні в обробці М. Д. Леонтовича, а також швидка танцювальна музика.

Процес удосконалення і хроматизації сопілки ще не закінчено, їй належить велике майбутнє в сім'ї українських народних інструментів. (Ред.)

Чим більшим ставав ансамбль, тим складніше було працювати з ним: учасники працюють на різних виробництвах — одні на будівництві Кременчуцької ГЕС, другі в промисловій артілі, колгоспі і закінчують свою роботу в різний час. Збиратися часто (два-три рази на тиждень) на колективні репетиції важко, тому ми робимо інакше.

Протягом тижня в установлені планом дні і години до Будинку культури приходять на заняття учасники, вільні від роботи. Інші, погодивши зі мною час, приходять до мене додому. Раз на тиждень, у неділю, збираємось всі і проводимо колективну репетицію.

Цього, звичайно, недосить. Для того, щоб добитися злагодженості звучання, створити єдиний високохудожній колектив, потрібно більше часу. Але головне — бажання і терпіння. Ансамбль працює і потроху прогресує — зростає кількісно і якісно.

Наш репертуар на обласному огляді художньої самодіяльності 1957 року, коли ми зайняли перше місце, складався з українських народних пісень: «Нарвала квіточок», «Ой вербо, вербо», «І шумить, і гуде» та російської народної пісні «Вечерний звон» в обробці для сопілок Є. Бобровникова.

При виступах ансамбль розміщується на сцені в такому порядку:

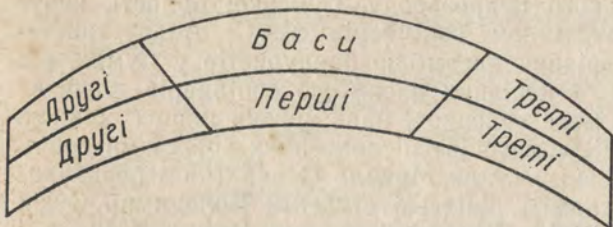
У першому ряді учасники сидять на стільцях або ослонах, другий ряд — стоять, учасники з басовими сопілками сидять у другому ряді на підвищенні.

Концертні сопілки завжди знаходяться у

Ансамбль сопілкарів Новогеоргіївського районного Будинку культури.
У другому ряді в центрі — керівник ансамблю Н. Д. Матвеев. 1957 р.

мене. Учасники беруть їх лише на репетиціях і під час концертних виступів. Це робиться для того, щоб «підтягнути» їх, якщо в цьому є потреба, підстроїти окремі інструменти. Зміна атмосферних явищ, суха або сира погода, не-

гативно впливає на якість їх звучання. Звук окремих сопілок деформується — можливо, дуже незначно, але від цього міняється тональність — на якусь невеличку частку тону вона знижується або підвищується, і тоді сопілки не строють в ансамблі¹.

До оркестрових сопілок ми систематично живимо профілактичних заходів; підстроюючи їх, користуємось ізоляційною стрічкою, сургучем або пластмасою.

Напружена робота з колективом дорослих при районному Будинку культури не заважає мені працювати з юними сопілкарями, яких

¹ Щоб у міру можливостей запобігти цьому, слід в процесі виготовлення сопілки звернути увагу на таку обставину: вирізани трубочки майбутніх сопілок бажано покласти в розчин лаку або ж у переварену олію. Насичена таким чином сопілка стає міцнішою, на її звучання не впливають атмосферні явища, вона не набухає у воді і не тріскається на сонці, стійка до можливих різких змін температури. (Ред.)

зараз 20 чоловік. Цьому допомагає майже 30-річний досвід роботи з ансамблем.

Я ніколи не забуваю і своїх «старичків», що їх колись навчив грати на сопілці. В. Я. Боруха зараз працює в клубі Угроїдського цукрозаводу, Сумської області, керує ансамблем сопілкарів. М. С. Андрусенко — керівник ансамблю бандуристів у Сумах, він же і керівник ансамблю сопілкарів — вчився у мене «заочно», брав зразки наших сопілок.

З «випусків» післявоєнних хорошими сопілкарями стали Микола Осика (нині перебуває в армії), київські студенти Володимир Сухін і Юрій Стрюк, цілинники Василь Кончик і Микола Боровський.

З своїми колишніми учнями я листуюся і обмінююсь досвідом роботи. Так, в 1956 році до нас приїздив В. Я. Боруха. У своєму ансамблі він користувався металевими сопілками, що дають «металевий» пронизливий звук, особливо у високому регістрі, і знижують рівень художнього виконання. Ми подарували товаришеві кілька дерев'яних сопілок-прим і одну басову для зразка. Зараз в Угроїдському ансамблі користуються дерев'яними інструментами.

До нас часто звертаються незнайомі люди з різних кінців республіки. Ось один лист:

«Пишуть Вам цього листа піонери Семаківської школи Любецького району, Чернігівської області.

Ми з задоволенням слухали виступ ваших сопілкарів по радіо і дуже зацікавились грою на сопілці. Звертаємось з проханням до Вас допомогти нам за-

очно — як виготовити сопілку і як навчитися грати на ній. Дуже просимо відповісти нам на такі питання:

1. З чого і як виготовити самому сопілку?

2. Чи всі сопілки в ансамблі однакових розмірів?

3. Як підстроїти між собою декілька сопілок для колективної гри в ансамблі?

4. Основні вимоги — як навчитися грати на сопілці?

1 серпня 1956 року

В. Іценко, старша піонервожата школи». Ми їм не відмовили, а через деякий час одержали відповідь такого змісту:

«Бандероль із сопілками від Вас одержали. Дуже вдячні. Грою на сопілці наші діти дуже зацікавились. Ми виділили двох найздібніших хлопчиків — з хорошим музичним слухом. Вони оволодівають технікою гри на сопілці.

Дуже хороша Ваша інструкція для початківців-сопілкарів. Ми нею користуємось. Діти вірять, що з Вашою допомогою навчатися грати на цьому народному інструменті.

16 вересня 1956 року.

В. Іценко».

Не можна читати без хвилювання ці рядки. І коли відчуваєш, що на тебе дивляться як на зразок, мимоволі підтягуєшся, удосконалюєш свою майстерність.

Творчі досягнення колективу сопілкарів

районного Будинку культури, шкільних ансамблів показують, що систематична робота дає змогу кожному учасникові розвивати свій музичний слух, виховує любов до кращих зразків народної творчості, почуття колективізму, дисципліну. Але цих успіхів недосить. Вони дуже незначні, порівнюючи з тим, чого можна було б досягти. Ми повинні зростати, вдосконалювати свою майстерність гри на сопілці. Тоді наш репертуар буде завжди на високому художньому рівні, і це дасть можливість якнайкраще виступати перед населенням району. Схвалення трудящих — найвища відзнака. Скромними засобами мистецтва ми допомагаємо громадським організаціям виховувати трудящих в комуністичному дусі, підвищувати їх культурний рівень.

ПІСНІ З РЕПЕРТУАРУ АНСАМБЛЮ
СОПІЛКАРІВ НОВОГЕОРГІЇВСЬКОГО
РАЙОННОГО БУДИНКУ КУЛЬТУРИ,
КІРОВОГРАДСЬКОЇ ОБЛАСТІ

ПІСНЯ ПРО ГЕРОЯ СОЦІАЛІСТИЧНОЇ ПРАЦІ
ОЛЕНУ ХОБТУ

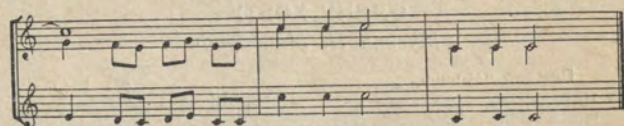
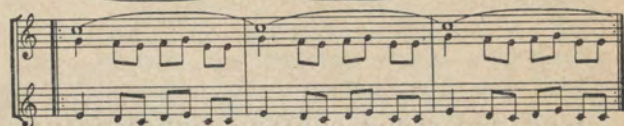
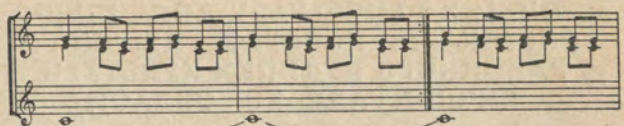
Музика П. Майбороди

Помірно, наспівно

ДУДАРИК

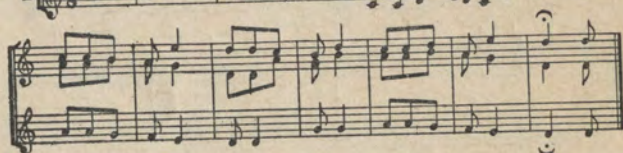
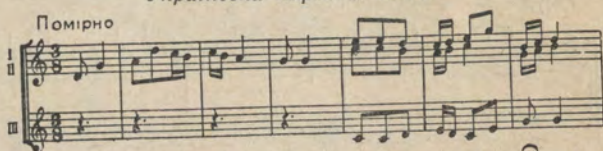
Українська народна пісня

Помірно

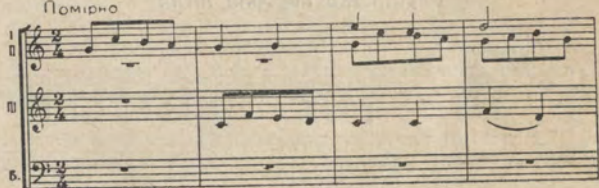
ПОСАДИЛА ОГІРОЧКИ
Українська народна пісня

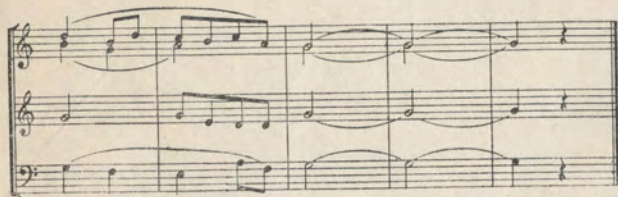
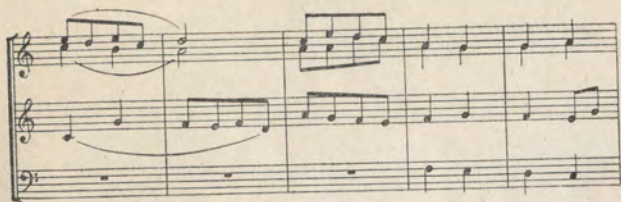
Помірно

НАРВАЛА КВІТОЧОК
Українська народна пісня

Помірно

ОЙ САД-ВИНОГРАД

Українська народна пісня

ЗМІСТ

	Стор.
Вступ	3
Це почалося так...	5
Перші кроки	7
Визнання колективу	14
Гвинтівка і сопілка	21
Знову любима справа	24
Пісні з репертуару ансамблю сопілкарів	35

Редактор *В. І. Пасс*
Художник *Г. Р. Кохан*
Художній редактор *В. І. Юрчишин*
Технічний редактор *М. О. Криволапов*
Коректор *Г. Й. Голіонко*

Никифор Дмитриевич Матвеев

ОБНОВЛЕНИЕ СОПИЛКИ

(На украинском языке)

*

БФ 19150. Здано на виробництво 14.X 59. Підписано до друку 19.XI 59
Формат паперу $70 \times 108 \frac{1}{32}$. Папер. арк. 0,62. Друк. арк. 1,5.
Облк.-вид. арк. 1,12. Тираж 3000. Зам. 2807. Ціна 55 коп.

*

Книжкова ф-ка „Жовтень“ Головполіграфвидаву
Міністерства культури УРСР
Київ, Артема, 23.

55 коп.

ДЕРЖАВНЕ ВИДАВНИЦТВО
ОБРАЗОТВОРЧОГО МИСТЕЦТВА
І МУЗИЧНОЇ ЛІТЕРАТУРИ УРСР
КИЇВ — 1959